

I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TRABZON'DA DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

II. CİLT

TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Yayın No: 112

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN

Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU

Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK

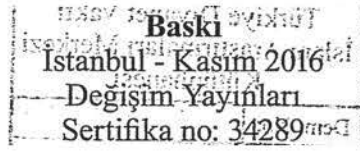
Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ

Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE

Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

15 VE 16.YÜZYILLARDA TRABZON SANCAĞINDA KURULAN ZÂVİYELER

Mehmet FATSA *

Giriş

Trabzon Sancağı dâhilinde kurulan zâviyelerin kurucularının tarihî ve mânevî kişiliği konusunda nesilden nesle intikal eden efsanevî mahiyetli bazı bilgiler, pozitivist anlayışla yetişen yeni kuşaklar nezdinde bir anlam ifade edemez, değer taşımaz hale gelmiştir. Bu durum medeniyet köklerimize olan saygı anlayışını da sarsmış, hatta bazı durumlarda aşağılayıcı bir bakış açısının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Genç kuşakların, gelecek nesillerin medeniyetimize dair algısını olumsuz yönde etkileyen bu problemin çözülerek ortadan kaldırılması, giderek sorumluluk taşıyan ilim câmiyasının görevi haline gelmiştir.

Bugün halk arasında efsanevî söylencelerle veya metruk yapı kalıntılarıyla hatırlanabilen bu şahsiyetleri objektif verilerle, arşiv belgeleri ışığında ve bilimsel bir düzlemde ele alıp anlatmak, tartışmak artık imkân dâhilindedir. Bunu sağlamak kuşkusuz tarihimizin doğru bir düzlemde ele alınıp, anlaşılmasını da kolay hâle getirecektir.

Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu vesilesiyle, biz de bir tebliğin sınırları çerçevesinde, Trabzon Sancağı dâhilinde 15 ve 16. yüzyıllarda kurulan belli başlı zâviyeleri, bunların nitelik ve özelliklerini, bölge tarihinde oynadıkları rolleri ele alacağız. Bunu yaparken, belgelerin yönlendirmesine sadık kalarak, kabaca doğuda Çoruh Nehri, güneyde yaylalar bölgesi ve batıda da Batlama Deresi'ne kadar uzanan¹ Trabzon Sancağı içinde 1480'lerden 1580'li yıllara kadar geçen bir asırlık süreyi esas kabul edeceğiz. Böylece bugünkü Karadeniz Bölgesi ile büyük ölçüde örtüşen söz konusu coğrafyanın fethi neticesinde oluşmaya başlayan Müslüman-Türk kimliğine etki eden faktörlerden bir kısmını öğrenme fırsatı elde etmiş olacağız. Ancak konuya geçmeden önce bölgenin bahsi geçen tarihteki durumuna ve zâviyeler hakkında bilgi sunan kaynaklara kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi Trabzon yöresi, Beylikler Dönemi'nden başlayarak tedricî bir biçimde gelişen fetih ve iskân süreci neticesinde Müslüman Türk yurdu haline dönüşmüştür. Başta Erzincan Hâkimi Âhî Eyne Bey olmak üzere, 1348'de Akkoyunlu Türkmenlerinin lideri Tur Ali Bey ve Bayburt Emiri Mehmet Rikâbdâr Bey'in gösterdiği çabalar;² sonra da Çepni liderleri Melik Ahmet Bey, Melik Mehmed Bey, Yar Ali Bey, Özlemiş Bey ve Eşter Bey gibi

* Araştırmacı-Yazar /Giresun İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü (e-posta: mehmet.fatsa@hotmail.com).

1 M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, (Ankara: 2002), s. 47-48; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TT Belleten*, XX/102, (1962), s. 293-337.

2 Yaşar Yücel, *Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmet, Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, (Ankara: 1989), s. 229.

uç gazilerinin faaliyetleri bu konuda kayda değer örnekler olarak gelişme göstermiştir. Bunlardan ilk grubun faaliyetleri doğrudan doğruya Pontus Devleti'nin merkezini hedeflerken; bahsi geçen Çepni liderleri ise Şalpazarı ile Giresun Kalesi arasındaki sahanın fethi ile meşgul olmuşlardır. Osmanlı devlet idaresinin bölgenin tamamını kapsayacak şekilde tesis edildiği Trabzon'un Fethi (1461) olayından sonraki döneme kadar yaşanan yaklaşık yüz yıllık süreçte bahse konu beylerin idare ettiği kuvvetler içinde, birer kanaat önderi rolüne sahip dervişler bu geniş sahaya yayılarak kolonizasyon çabası içine girmişlerdir.

Trabzon Sancağı'nın kapsadığı alan içinde kurulan zâviyeler hakkında ilk esaslı bilgiler, aslı Başbakanlık Osmanlı Arşivinde olan 828 no'lu ve 1486 tarihli tahrir defterinde yer almıştır. Söz konusu bu defter, Trabzon'un fethinden sonra yapılan ilk detaylı kayıtları içerir ve Osmanlı öncesi dönemin sosyokültürel durumuna da ışık tutar. Başka bir ifadeyle Trabzon Sancağı dâhilinde yaşayan halkın dinî ve kültürel kimliğine, bölgede kurulmuş olan zâviyelerin varlığına dair ilk kıymetli bilgileri içerir. İran'da Safevî Devleti'nin kuruluşu aşamasında Trabzon ve çevresinde yaşanan dinî nitelikli olaylar neticesinde ortaya çıkan manzara, bu arada yeni kurulan zâviyeler hakkında detaylı bilgiler içeren kaynak ise 52 nolu ve 1515 tarihli tahrir defteridir. İlerleyen yıllarda düzenlenen kayıtlar da söz konusu iki tahrir defterine ilave bazı bilgiler ihtivâ etmektedir.

Bu konulara ilişkin orijinal vakfiye belgesi ne yazık ki çok fazla yoktur. Yağlıdere Tekke köyündeki Hacı Abdullah Halîfe Zâviyesi'ni hâriç tutarsak, genel olarak bu konuda elde mevcut vakfiyeler istinsah veya şer'iyye sicillerinin muhtevâsından istifade ile düzenlenmiş belgeler olmaktan öteye geçememektedir. Bunların dışında kalan hurûfât defterleri, ilâmlar ve perakende bazı evrak ise söz konusu zâviyelere şeyh atamayı, vakıf mirasçıları arasındaki anlaşmazlıkları konu edinmekte; tarih içinde yaşanan değişim ve dönüşüme dair çok fazla bilgi vermemektedir. Bu yüzden konuyu tahrir defterlerinin sunduğu bilgileri esas alarak inceleme zarureti vardır. Öte yandan sadece arşiv belgeleriyle yetinmek de bu hususta yeterli gelmeyecektir. Halkı dinlemek ve varsa saha içindeki yapılara ve kalıntılara bakarak neticeye ulaşmak başlıca yöntem olmalıdır. Bu çerçevede yaptığımız alan ve arşiv araştırmalarını burada paylaşmaya çalışacağız.

Hemen şunu belirtmeliyim ki, sancak genelinde 1486-1583 yılları arasında 20 zâviyenin faal durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan altısı Trabzon şehrinde faaliyet yürütürken,³ 14'ü de kırsal alanlarda kurulmuştur. Başka bir deyişle Trabzon merkezdekiler hariç, kasabalarda herhangi bir zâviye kurulmamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, Giresun'daki Hasan Dede örneğinde olduğu gibi bazı zâviyeler kırsaldan kent merkezine taşınmış veya buralarda birer şube açmıştır.

Sancak Merkezinde Kurulan Zâviyeler

Trabzon Sancağı'nın merkezi konumundaki şehrin nüvesini teşkil eden Trabzon Kalesi'nin kuşattığı alan, fetihten sonra gayrimüslim unsurlardan arındırılıp Tokat, Çorum, Amasya ve Samsun havalisinden getirilen halkın iskânına açılmış, böylece ilk Müslüman yerleşim alanı oluşmaya başlamıştır. Bu yeni yerleşim biriminin “cemaat” şeklinde ifade edilen sakinleri arasında imam, hatip ve müezzin gibi görevliler bulunsun da, Amasya ve Tokat'tan geldiği anlaşılan⁴ iki şeyh efendi hâricinde, sûfiye mensubu herhangi bir zâviye müessisinden bahsedilmemiştir. Yine çoğunlukla Hristiyanların yaşadıkları Kale dışında da durum bundan pek farklı gelişme

3 TT, nr. 53, s. 4; nr. 387, s. 716; Heath W. Lovry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (İstanbul: 2010), s. 74.

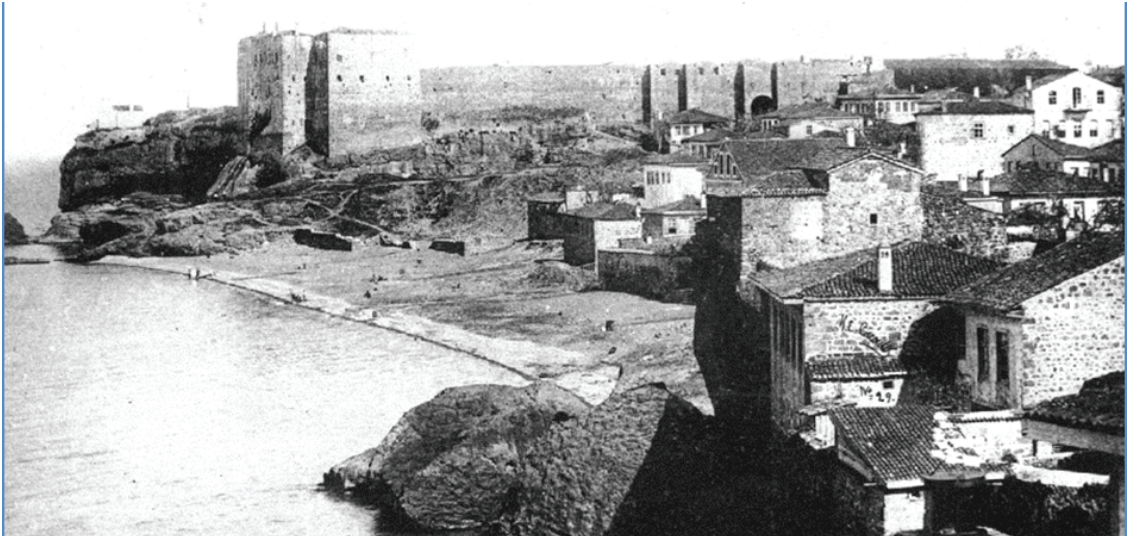
4 MAD, nr. 828, s. 7, 9.

göstermemiştir. Buna karşın şehirdeki İslamlaşma sürecine hız kazandırmak için cami, mescit ve medrese gibi vakıf kurumların fetihten sonra tesis edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.⁵

1486 tarihli tahrir konu olan Müslümanların Kale içinde bir ibâdethâne çevresinde kümelandığı görülür. Bu mâbed, fetihten sonra camiye dönüştürülen Hristokefalos Manastırı'dır. Trabzon şehrinin İslamlaşma sürecinin başlatılmasına vesile olması bakımından sembolik bir anlamı bulunan bu eser, eski belgelerde "*Câmi-i Atik*" diye de anılmıştır.⁶

İşte Trabzon şehrinin ilk Müslüman sâkinleri, bu ibâdethaneyi merkez alarak Kale içinin İslamlaşma sürecini başlatmışlardır. İlerleyen yıllarda Mescid-i Amasya, Mescid-i Mevlânâ Şûca, Mescid-i Hacı Baba, Mescid-i Hüseyin Ağa ve Mescid-i Pazarkapı gibi başka ibadethaneler de şehrin İslamlaşma sürecinde ortaya çıkmış vakıf yapılarıdır.⁷

1530 tarihine kadar gerek sur içinde ve gerekse yeni mahallelerin kurulmaya başlandığı sur dışındaki varoşlarda zâviye kurulduğuna dair herhangi bir kayıt yapılmış değildir. 1515 tarihli tahrir defterinin Trabzon şehri ve civarındaki köylere ait bilgilerin bulunduğu kısmı kayıp olduğu için şehir ve çevresindeki İslamlaşma sürecini gözlemlemek de mümkün olamamaktadır. Ancak 1515-1532 tarihli kayıtlar⁸ bu konudaki bilinmezliği bir nebze de olsa ortadan kaldırmıştır.

Fotoğraf-1: Eski Trabzon'dan Bir Görünüm

Muhtemeldir ki, daha önce İslamlaşma sürecini ikmâl etmiş olan Canik bölgesinden ve Çepnilerin iskân edildiği Kürtün Kazası içindeki köylerden gelen kabileler arasındaki derişlerin tesis ettiği zâviyeler, ilk defa bu tarihte gündeme gelebilmiştir. Buna göre 1532'de şehirde kayda konu olan zâviyeler, tahrir defterinde özetle şöyle ifade edilmiştir:

"Zâviye-i Ağçakala, tâbi-i karye-i Kordil, der tasarruf-ı Derviş Hamza. / Zâviye-i Kurban Abdal, der Meydan ki, der tasarruf-ı veledes. / Zâviye-i Sinan Beğ, ser-oda, der nezd-i Câmi-i Cedîd, der tasarruf-ı Dede Fakîh. / Zâviye-i Kalenderhâne, der tasarruf-ı Derviş Ali. / Zâviye-i Hızır Abdal, der nezd-i Câmi-i Cedîd, der tasarruf-ı Hacı Arab. / Zâviye-i Mağara, der bâlâ an mahalle-i Çömlekçi, der tasarruf-ı Derviş Mehmed. / Zâviye-i Hızırlık, der sûy-ı

5 MAD, nr. 828, s. 7-11.

6 Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 126; Haşim Karpuz, "Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy: 12, (İstanbul: 1982), s. 95-115.

7 TT, nr. 387, s. 716.

8 Bu defter, 1515-1532 tarihleri arasındaki kayıtları içeren Tımar İcmal Defteri'dir

Meydan-ı Çömlekçi, der tasarruf-ı Hızır bi hisse-i Derviş Ali”⁹

Görüldüğü gibi 1532 tarihi itibarıyla Trabzon şehri ve yakın civarında 7 adet zâviye vardır. Bunlardan biri Ağcakala zâviyesi adıyla Kordil köyünde, diğer 6’sı ise şehirde kurulmuştur. Şehirde tesis edilenlerden ilki Meydan semtinde ve oğlunun tasarrufunda olan Kurban Abdal zâviyesi; diğeri Câmî-i Cedîd yanında ve Dede Fakih’in elindeki Odabaşı Sinan Bey Zâviyesi; yine bu civarda Hacı Arab adında biri tasarrufundaki Hızır Abdâl Zâviyesi; Çömlekçi Mahallesi’nin yukarısında Derviş Mehmed tasarrufundaki Mağara Zâviyesi; Çömlekçi Meydanı’nın yukarısında Derviş Ali hissesi ile kurulduğu anlaşılan Hızırlık Zâviyesi ve nihayet Derviş Ali tasarrufundaki Kalenderhâne Zâviyesi’dir.¹⁰

	Zâviyenin Adı	Kurulduğu Yer	Kuruluş Tarihi*	Açıklama
1	Hızırlık (Derviş Ali)	Trabzon-Merkez	1515-1532	Fetihten sonra Sur dışında oluşturulan yeni iskân alanlarında kurulmuşlardır.
2	Kurban Abdal	Trabzon-Merkez		
3	Sinan Bey	Trabzon-Merkez		
4	Kalenderhane (Derviş Ali)	Trabzon-Merkez		
5	Hızır Abdal	Trabzon-Merkez		
6	Mağara (Derviş Mehmed)	Trabzon-Merkez		
*Zâviyelerin kuruluş tarihleri tam olarak tespit edilememiştir. Tablo'da belirtilen tarih, tahrir defterlerine ilk konu edilişi işaret eder.				

Tablo-1: Sancak Merkezinde Kurulan Zâviyeler

Derviş Ali’nin Trabzon şehrine nereden geldiği ve zâviyesini nasıl kurduğu tam olarak bilinmiyor. Trabzon Sancağına ait tahrir defterlerinde de detaylı bilgi verilmemiştir. Buna rağmen konu tümüyle karanlıkta kalmış da değildir. Sancak dâhilinde bu isimde iki dervişe atıf yapılmıştır. Bunlardan biri 1515 tarihli tahrirde geçen Çepni topluluğuna mensup Şeyh Hüseyin oğlu Derviş Ali, diğeri ise 1564 tarihli sicilde adından söz edilen Çağırğanlı cemaatinden Memioğlu Derviş Ali’dir.¹¹ İncelediğimiz dönemin kahramanı, öyle anlaşılmaktadır ki, birincisidir.

Şeyh Hüseyin oğlu Derviş Ali’nin adı ilk defa 1515 tarihli tahrirde geçmektedir. O tarihlerde Kürtün Kazası şeklinde ifade edilen idari yapı içindeki Depecik köyünde faal durumdaki zâviyenin kurucusunun Derviş Ali’nin babası *Şeyh Hüseyin bin Şeyh Murat* olduğu 1486 tarihli tahrirde haber verilmiştir.¹² Söz konusu Şeyh Murad oğlu Şeyh Hüseyin’in Çepni akınları sırasında bölgeye gelip yurt tuttuğu, tahrirde geçen “dutageldükleri yerleriyle öşür ve gayri rüsûm vormeye”¹³ ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Yaptığımız saha çalışmaları sırasında söz konusu zâviyenin, Giresun/Keşap’a bağlı Tepeköy’de tesis edildiğini ve şahidesi kayıp olan Şeyh Murad’ın mezarının da burada, köy câmii yanında yer aldığını tespit ettik.

1532’de karşımıza çıkan ve şehirde adlarına zâviyeler tesis edildiği anlaşılan dervişlerin, ahâliyle birlikte buraya geldiği anlaşılmaktadır. Kesin olmasa da Derviş Ali’nin Kale dışında, Trabzon şehri varoşlarında yaşayan Hristiyanlar arasında başlayan ihtidâ sürecine katılmak için kaflesiyle buraya gelip yerleştiği düşünülebilir. Şayet tespitimizde yanılmıyorsak, Keşap’a

9 TT, nr. 53, s. 4.

10 Gökbilgin, “Trabzon Livası”, s. 240; VGM, I/D, nr. 651, s. 110/13.

11 Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 371.

12 MAD, nr. 828, s. 746.

13 MAD, nr. 828, s. 746.

bağlı Tepeköy'deki zâviye de kapatılmaksızın¹⁴ Derviş Ali, 1515-1530'lu yıllarda Trabzon'a gelerek/ veya getirilerek şehrin doğusunda bir zâviye tesis etmiştir.¹⁵

Derviş Ali'nin başında bulunduğu Kalenderhâne'nin bu tarihlerdeki yeri konusunda da net bilgi yoktur. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1735 (17 Rebiyülevvel 1148) tarihli bir vakfiyede, zâviyenin İskender Paşa Mahallesi'nde olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu belgede Derviş Ali adına kayıtlı vakıf yapılardan bahisle, "Vakf-ı zâviye-i Derviş Ali der-mahalle-i İskender Paşa"¹⁶ denilerek bir nevi adres beyanı yapılmıştır.¹⁷ Ancak aynı kayıta "Tekye Mahallesi'nde kâin nâm-ı diğer mahalle-i İskender Paşa demekle ma'rûf mahalle-i mezbûrede cami-i şerif ve zâviye-i latif Derviş Ali"¹⁸ ifadesiyle biraz kafa karışıklığı yaratılmış; cami ve zâviyeden oluşan iki ayrı yapıdan söz edilmiştir. Kaydın devamında caminin Derviş Ali neslinden Ömer Efendi kızı Havva Hatun tarafından inşa edildiği bilgisine yer verilmiş, sonra da câmi ile zâviyede görevli personelin iâşesi, mübarek gün ve gecelerde yapılacak hizmet ve harcamaların karşılanması; ayrıca bu kurumlara ait yapılarda bakım gerektiren durumlarda kullanılması şartıyla, 92 parça mevkûfât (arsa, dükkân, fırın ve bağ-bahçe) oluşturulduğu ifade edilmiştir.¹⁹

Fotoğraf-2: Tekke Camii ve Haziresinde Derviş Ali Kabri

1950'lerde yapılan bir araştırmada Derviş Ali adına, 1590'lı yıllarda "Tekke/Havva Hatun Camii" adıyla bir adet yapı inşa edildiği, herhangi bir kaynak gösterilmeksizin ileri sürülmüştür.²⁰ Bütün bu verilere rağmen zâviyenin ilk defa kurulduğu yer konusunda kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olamamıştır.

Trabzon şehrinde zâviye kuran dervişlerden biri de Kurban Abdal'dır. Bu zâtın hangi tarihte yaşadığı ve Trabzon'a nereden geldiği veya onun adına atfedilen zâviyenin ilk defa nerede kurulduğu konusunda çok net bilgi yoktur. Halk arasında da herhangi bir rivayet tespit edilebilmiş değildir. 1486 tarihli kayıtlarda Akçaabat'a bağlı Kaloyani-Comya köyünün gelirlerinin Mevlânâ Şeyh Ali'nin tımarı olduğu belirtilirken, buranın önceleri Kurban Abdal adlı derviş tasarrufunda olduğuna dair bir bilgi verilmiştir.²¹ Bu küçük ayrıntı Kurban Abdal'ın

14 TT, nr. 52, s. 694; 387, s. 751; 288,729; EV, d, nr. 12206, v. 12a.

15 TT, nr. 53, s. 4.

16 VGM, VD, nr. 651, s. 110/13.

17 Şehrin bugünkü mahalle taksimatına bakıldığında söz konusu iki adresin farklılık arz ettiğini söylemeliyiz.

18 VGM, VD, nr. 651, s. 110/13.

19 VGM, VD, nr. 651, s. 110/13-126.

20 "Havva Hatun Camii, Tekke Mahallesi'ndedir. Dört duvar bir tavandan ibarettir. Cami hicrî 1000 tarihlerinde Derviş Ali Baba tarafından yaptırılmıştır." (Ömer Akbulut, *Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon: 1955), s. 101).

21 MAD, nr. 828, s. 692.

en azından bahse konu tarihten önce hayatta olduğunu göstermektedir.

	Köyler	Nefer Sayısı		Gelir Miktarı (Akça)
		Gayrimüslim	Müslim	
1	Hakoz	12	-	1.500
2	Olasa	52	3	3.400
3	Pirastiyos	21	4	1.500
TOPLAM		85	7	6.400
Kaynak: <i>TT</i> , nr. 387, s. 721, 722				

Tablo-2: Kurban Abdal’a Tahsis Edilen Köyler ve Gelir Durumları (1530)

1515-1532 tarihli kayıttaki söz konusu zâviyenin Kavak Meydan’ında kurulduğu ve Kurban Abdal’ın oğlu tarafından buranın idare edildiği haber verilmiştir.²² Ayrıca Maçka civarında bazı köylerin gelirlerinden Kurban Abdal’ın damadı Mahmud oğlu Mustafa’ya hisse olarak tahsis edildiğine dair bilgiler de bulunmaktadır.²³ Bu durumda o, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında Trabzon şehrinde veya yakın civarında yaşamıştır.

1515-1532 yılları arasında önce kendisine ve sonra da zâviyesine Maçka’daki Pirastiyos (Temelli), Hakoz ve Olasa (Bahçekaya) köylerinin gelirinin tahsis edildiği bilinmektedir.²⁴ Gayrimüslimlerin yaşadığı bu köylerin bazılarında kısmî ölçekli de olsa ihtidâ görülmesi, söz konusu zâviyenin telkinleriyle oluşan etkiyi akla getirmektedir.²⁵ 1554 ve 1583 yıllarında Müslümanların oturduğu Kavak Meydanı Mahallesinde bu adla bir zâviyeden veya dervişten söz edilmemiştir.²⁶ Öyle anlaşılmaktadır ki söz konusu zâviye çok uzun ömürlü olamamış, ilerleyen zamanlarda zâviye niteliğinden uzaklaşmıştır. Trabzon şehrinde faal oldukları haber verilen diğer zâviyeler hakkında da ilerleyen yıllarda pek bilgi yoktur. Sadece Hacı Baba ve Hasan Baba diye iki ismin varlığına daha dikkat çekilmiştir.

Hacı Baba ismine ilk defa Kale içinde kurulduğu anlaşılan bir mahalleden söz edilirken, 1530 tarihinde yer verilmiştir. “Mahalle-i Mescid-i Hacı Baba der Kal’a-i vustâ”²⁷ şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır ki, şehrin çekirdeğini oluşturan Kale içinde Ortahisar’da Hacı Baba Mescidi etrafında bir mahalle teşekkül etmiştir. Mescidin imamı ile buranın 4 hâ-neden ibâret olduğu ifade edildiğine göre, bu tarihte mahalle yeni teşekkül etmektedir. Asıl adı belirtilmeyen Hacı Baba ise mahallenin kurucusudur. Ancak “hacı” ve “baba” tabirleri onun dinî bakımdan sahip olduğu liyâkate işaret etmesi yanında, hacca gidebilecek ve adına bir de mescit yaptırarak kadar varlıklı olduğunu göstermektedir.

Trabzon şehrinde kurulan zâviyeleri konu alan 1515-1532 tarihli tahrir defterinde ve daha öncesinde bu adla bir zâviyeden bahsedilmemiştir. Bununla birlikte, Paşmakçılar Çarşısı yanında bulunan bir dükkânın Hacı Baba Zâviyesi’nin vakfına ait olduğu, buranın ayda 3 akça kiraya verildiği hususu, Hanefi Bostan tarafından 1562 tarihli bir sicile istinâden nakledilmektedir. Bostan, Kavak meydanındaki bir bahçenin de Hacı Baba Mescidi’ne ait olduğu bilgisine yer vermektedir.²⁸

²² *TT*, nr. 53, s. 4.

²³ *TT*, nr. 52, s. 45.

²⁴ *TT*, nr. 53, s. 4; Hanefi Bostan, “XV-XIX. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (09-11 Ekim 2008), c. I, s. 197.

²⁵ Prastiyos’ta 4 ve Olasa’da 3 neferin Müslüman olduğu ve bazılarının “derviş” lakabıyla anıldığı haber verilmiştir (*TT*, 387, s. 721-722; nr 52, s. 46; TK, nr. 29, v. 130a, 138b, 139b).

²⁶ *TT*, 288, s. 9; TK, nr. 29, v. 9b.

²⁷ *TT*, nr. 387, s. 717.

²⁸ *TT*, nr. 53, s. 4; TK, nr. 29, v. 18b; Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 398, 401.

Hakkında fazla bilgi bulunmasa da Trabzon şehrinde veya yakın bir yerde faaliyet gösterdiği anlaşılan vakıf kurumlardan biri de Hasan Baba Zâviyesi'dir. 1583 tarihine kadar söz edilmeyen bu zatın kurduğu zâviyeye vakfedilen gayrimenkuller arasında meyve bahçeleri, meyvesiz ağaçlar ve bir de zemin (arazi) olduğu; ayrıca zâviyenin başında Yakup adlı bir şahsın bulunduğu haber verilmektedir.²⁹ Söz konusu zâviyenin yeri konusunda açık bir beyânda bulunulmamıştır. Şu kadar var ki Hz. Peygamber soyundan gelenlerin (8 nefer) ikâmet ettiği Galimon (Şehreküstü) Mahallesi'nde önemli miktarda bir arazi, vergi muâfiyeti olan Hasan Baba zâviyedârı Şaban oğlu Yakup tasarrufuna verildiği ifade edilmiştir.³⁰ Bu bilgi zâviyenin Galimon Mahallesi'nde veya yakın civarında kurulmuş olma ihtimalini akla getirmektedir.

Trabzon şehrinde sûfî kolonizasyon liyâkatine sahip olan dervişlerin, bundan ibaret olmadığı söylenebilir. Tarihî kayıtlara giremeyen veya hakkında fazla bilgi ve belge bulunmayan başka dervişlerin de olması muhtemeldir. Ancak eldeki belgelerin suskunluğu işimizi zorlaştırmakta; varlığını tespit edebildiğimiz şahsiyetler hakkında da detaylı bilgi sunulmasını engellemektedir.

Sancak Kırsalında Kurulan Zâviyeler

Trabzon Sancağı'nda 1486'dan 1583 yılına kadar geçen yaklaşık bir asırlık sürede kayıtlara giren 20 adet zâviyeden 14'ünün kent dışında, kırsalda tesis edildiğini ifade etmiştik. Bu durumun başlıca nedeni, o devirlerde sosyal yaşamın kırsalda daha yoğun olmasıdır. Zaten sancak genelinde Trabzon şehri dışında Giresun, Tirebolu ve Gümüşhane gibi kent niteliği taşıyan yerlerde bahse konu zaman aralığında faal olan zâviye de yoktur. Yine zâviyelerin dağılımını etkileyen başka bir faktör de halkın dinî durumu olmalıdır. Örneğin Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı doğuda zâviye kaydına rastlanmazken, Müslümanların meskûn olduğu batı bölgesinde zâviyeler sosyal hayatın en aktif kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Müslümanlarla Hristiyan unsurların karışık olarak bulunduğu Gümüşhane yöresinde de zâviye sayısında dikkat çekici bir yoğunluktan söz edilemez.

Fotoğraf-3: Yakup Halife Türbesi (Giresun/Duroğlu Bld)

Sancak kırsalında kaydına rastlanan 14 zâviyeden ikisi, konumları ve faaliyet kapasiteleri bakımından en fazla dikkat çeken, öne çıkan zâviyelerdir. Bunlar Yakup Halife Zâviyesi ve Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'dir. Yakup Halife Zâviyesi, Hacıemiroğulları Beyliği hükümdarı Emir Süleyman Bey tarafından 1397 yılı baharında gerçekleştirilen fetih harekâtı sırasında Aksu Vadisi'nin orta kesiminde, bugünkü Giresun ilinin Duroğlu beldesinde kurdu-

²⁹ TK, nr. 29, v. 18b; Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 287, 401.

³⁰ TK, nr. 29, v. 18b.

rulmuştur.³¹ Aynı vadinin yukarı kesiminde Canik Eyaleti'ne bağlı olan Kırık nahiyesinde de Şeyh Mustafa Zâviyesi tesis edilmiştir. Emir Süleyman Bey komutasındaki Çepnilerin geliş yönüne bakılarak bu iki alperen dervişin Niksar kökenli olma ihtimali üzerinde durulabilir.

Yakup Halife'den bahseden ilk kayıt 1486 tarihli tahrir defteridir. Bu defterde Emir Süleyman Bey'in kendi mülkü olan Davutçukuru ile Guraba köyünü vakfettiği haber verilmiştir.³² Burası zâviyenin kurulduğu mekânın doğusunda Yakup Halife Câmii'nin bulunduğu şimdiki Guraba Mahallesi'dir. Bu tahsisâta dair düzenlenmiş olan vakfiyenin orijinali maalesef elde değildir. Ancak yer ve şahıs adları sağlıklı ve bozuk bir imlâ ile istinsâh edilmiş bir nüshaya Giresun Müzesi Müdürü Hulusi Güleç marifetiyle ulaştığımızı ifade etmeliyim. Bu belge Giresun merkez Barça köyü nüfusuna kayıtlı Şevki Altun elindedir. Söz konusu belgenin, Sultan II. Bâyezid döneminde 1496 yılında tanzim edildiği anlaşılan ve bazı yüksek dereceli devlet adamlarının da imzasını taşıyan vakfiyeden istinsah edildiği anlaşılmaktadır.³³

Gerek istinsah vakfiyeden ve gerekse tahrir defterlerindeki beyanlardan anlaşılmaktadır ki Yakup Halife vakfının tesisi, ilk kez Hacıemiroğulları hükümdarı Süleyman Bey zamanında yapılmış³⁴, daha sonra da Çepni ileri gelenlerinden Özlemiş Bey ile Trabzon Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından imtiyazları genişletilerek yenilenmiştir.³⁵ Süleyman Bey, 1397 yılında Giresun'un batısı ile Ordu yöresini fethederek iskâna açmıştır.³⁶ Bıyıklı Mehmet Bey, 1514 yılında Trabzon'da sancak beyidir. Özlemiş Bey ise 15. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'un doğu kısımlarını idare eden Çepni ileri gelenlerindendir.³⁷

Burada bir hususun altını çizmek isterim: Bilindiği gibi Bıyıklı Mehmet Paşa, İran/Çaldıran Zaferi'nden dönülürken Bayburt yakınlarında ordunun konakladığı sırada (23 Ekim 1514 Salı günü), görevlendirme yapılarak Trabzon valiliğine atanmıştır. Onun Bayburt-Karahisar hattının kuzeyini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenen Trabzon vilayetinin başına getirilme nedeni daha çok Safevî propagandasının etkisini kırmaya yöneliktir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Şii/Bâtınî gruplarla mücadele politikasına sıkı sıkıya bağlı olan Bıyıklı Mehmet Bey, bu göreve getirildikten kısa süre sonra (Haziran 1515'te) Şah İsmail'in adamlarından Nur Ali Halife'yi Erzincan yakınlarında yenerek öldürmüştür.³⁸ Böylece devrin kaynaklarına "Kızılbaş Fetret'i" nitelemesiyle giren Safevî yayımlıcağının da önüne geçilmiştir.

İşte bu şartlar altında Osmanlı ordusuna bağlı birliklerin, hacı kabilelerinin, yaylalara çıkan sürülerin ve ticariî taşımacılık yapan kervanların kullandığı yollar üzerine, stratejik noktalara derbentler ve zâviyeler tesis edilmiş, buralar şenlendirilerek güvenlik sağlanmıştır. Yakup Halife Derbendi, Zâviyesi ve Câmii de bu anlamda önemli görülen bir yol üzerinde; çevre köylerden gelen geçen halkın buluşma noktasına tesis edilmiştir. Zâviye Şebinkarahisar ile Giresun limanı arasındaki yol üzerinde küçük bir menzilhâne olarak inşa edilmiştir. Burada bulunan cuma camii ve zâviyede görevli din adamlarının ürettiği fikirler ve inanç iklimi bahse konu yolun kolları sayesinde çevre kasaba ve köylerde yaşayan insanlar arasında da etkili olmuştur.

31 "Evkâf-ı hânedân-ı mefharî'l-ârifin Yakup Halife, ma'a câmî-i hod ber müceb-i vakfiye-i Süleyman Beğ, mîr-i Çepniyân. Ve Mehmed Beğ, mirâhûr el-müştehir Bıyıklı" (TT, nr. 52, s. 678).

32 "Karye-i Gurâbâ, vakf-ı Süleyman Beğ, zâviye-i Yakup Halife. Nefer 24, sipahi 4" (MAD, nr. 828, s. 711).

33 Belgenin tercümesi İsmail Bozalioğlu tarafından yayınlanmıştır (Bkz. İsmail Bozalioğlu, "Giresun'da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zâviyeler", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, (İstanbul: 1997), s. 400-401).

34 Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, (İstanbul: 1992), s.67.

35 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, (Ankara: 1942), s. 346.

36 Mehmet Fatsa, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Ankara: 2010), s. 5-6.

37 TT, nr. 52, s. 30, 636-642,670; nr. 387, s. 748; nr. 288, s. 399-400.

38 *Cevdet-Evkaf*, 2608; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: 1976), s. 39-40; Başarılarıyla tarihe geçen Bıyıklı Mehmet Paşa, Diyarbakır valiliği sırasında 1547'de bir suikast ile şehit edilmiştir. Mezarı Diyarbakır'da yaptırdığı câminin haziresindedir. (Bkz. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", *DİA*, c. 6, s. 116-117).

Yakup Halife'nin kurduğu müesseselere Çatak, Guraba, İkikç, Arpa ve Ey(ib)rigeri köy ve mevrâlarında vakfedilen zirâî işletmelerden 2.249 akça kadar akar sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu işletmelerin çoğu zirâî üretim yapan ünitelerdir. Yani tarla, çayır ve meyveliklerden oluşmaktadır. Buna ilâveten Çatak-Guraba arasında iki adet değirmen ve bir de doğan yuvasının gelirinden söz edilmiştir.³⁹ Bu miktar civarda görev yapan bir tımarlı sipahinin yıllık gelirine denktir. Bu durum söz konusu zâviyeye devrin idarecilerinin ve yerel beylerin verdiği önemi göstermektedir.

Akarın Adı ve Cinsi	Miktarı (Akça)	Akarın Adı ve Cinsi	Miktarı (Akça)
Bennak (Hane) Resmi	540	Ceviz Öşrü	15
Caba (Hane) Resmi	221	Bal Öşrü	50
Hınta (Buğday) Öşrü	400	Kendir Öşrü	30
Cev (Arpa) Öşrü	350	Koyun Resmi	28
Darı Öşrü	400	Gerdek Akçası	60
Meyve Öşrü	25	Cerâim Resmi	40
Asiyab (3 Adet) Resmi	40	Doğan (Avcı Kuş)	50
GENEL TOPLAM	2.249		
(Kaynak: TT, nr. 52, s. 680-681; nr. 387, s.762)			

Tablo-3: Yakup Halife Vakfının Gelir Durumu (1515)

Trabzon Sancağı kırsalında ikinci önemli zâviye Yağlıdere Vadisi ve çevresinde derin izler bırakan Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'dir. Yağlıdere ilçesine bağlı Tekke (Ahiçukuru) köyünde kurulmuş olan bu zâviyenin, aslında ilk şeyhi Hacı Abdullah Halife'nin babası Kasım Halife'dir. Bu zât fetih ve ilk iskân sürecinin yaşandığı yıllarda Çepni liderlerinden Eşter Bey'in himayesinde bölgeye gelip yerleşmiş; beraberindeki dervişlerle ortak hareket ederek Âhiçukuru denilen köyü, camii ve tekkesi ile birlikte kurmuştur. Söz konusu zâviye Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği sırasında Şah İsmail'in adamları tarafından yürütülen Şiî propagandası sürecinde önem kazanmış, bu yüzden de annesi Gülbahar Hatun tarafından vakıflar tahsis edilerek desteklenmiş, güçlü hale gelmesi sağlanmak istenmiştir.

Köy Adı	Hane Sayısı	Zemîn	Hâsıl	Açıklama
Ahi Çukuru	9	-	630	Medrese ve câmide görevli olan Mevlâna Hamza, Nurullah, Lütfullah, Kasım Mustafa Hacı Abdullah Halife'nin oğullarıdır.
Harava	4	2	480	-
Hisarcık	22	-	1316	1 Değirmen ve bir de atmaca yuvası vardır.
Kızıllar	Kızıllar köyünün geliri Çepnilerin emiri Eşter Beğ tarafından camiye vakfedilmiştir.			
TOPLAM:				2.426
(Kaynak: TT, nr. 52, s. 716).				

Tablo-4: Hacı Abdullah Halife Vakfının Gelir Durumu (1515)

Tıpkı Yakup Halife Zâviyesi'nde olduğu gibi, Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'nin kurulduğu bölge de umûmî ve stratejik bir yol üzerindedir. Burası Yağlıdere Vadisi'nin orta kesimine tekabül etmekte; Espiye sahilindeki yerleşim birimlerini ve Zefre (Espiye) gibi küçük bazı iskeleleri Şebinkarahisar üzerinden iç kesimlere bağlayan yolun bir menzil noktasındadır. Bu güzergâhta oluşan yol sisteminin (Yağlıdere Derbendi'nin) bir ünitesi konumundaki Hacı Abdullah Halife Zâviyesi bünyesinde cuma câmii, medrese, imaret, değirmen, fırın ve

39 TT, nr. 52, s. . 678-680.

misafirhâne devrin şartlarına göre hizmet etmiş vakıf kurumlardır. Kırsalda sosyal yaşamının ortak ünitelerini bir düzen içinde işleten bu kurum, aynı zamanda Türk-İslâm medeniyetinin bölgedeki temsilcisi olmuştur. Burada eğitim görüp kemâle eren nesiller çevre köy ve kasabalara giderek din hizmeti vermişler, halkı aydınlatmaya ve bir arada yaşama duygusunu oluşturmaya çalışmışlardır.

Fotoğraf-4: Hacı Abdullah Halife Türbesi (Yağhdere/Tuğlacık Köyü)

Trabzon Sancağı kırsalında faaliyet gösteren bu iki önemli zâviye haricinde küçük çaplı başka zâviyeler de vardır (tablo-3). Bunların bir kısmı Osmanlı öncesi dönemde, özellikle de Çepni akınları ve bölgedeki iskân hareketi sırasında kurulmuş, ancak Yakup Halife Zâviyesi veya Hacı Abdullah Halife Zâviyesi kadar etkili olamamıştır. Bu zâviyelerin çoğu Osmanlı'nın klasik döneminde ya cuma camileri yanında hizmet eden aşevi niteliğine bürünmüş veya doğrudan câmi ya da mescid hâline getirilmiştir. Bir kısmının âkıbeti ise kaynaklarda pek konu edilmemiştir.

Bu noktada son zamanlarda bazı spekülasyonlara konu edilen bir zâviye üzerinde daha durmanın gerekli olduğu kanaatindeyim. Gümüşhane-Kürtün ilçesine bağlı Taşlıca köyündeki söz konusu zâviyenin “Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifelerinden Güvenç Abdal tarafından kurulduğu ve bu zatın burada bir süre kalarak yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Karadeniz Bölgesi'ni manevî yönden fethettiği ve hatta bölgedeki Alevî varlığının bu şekilde ortaya çıktığı” şeklinde iddialı yayınlar ortaya konmuştur.⁴⁰

Oysa bölge hakkında sağlam ve teferruâtlı bilgiler ihtivâ eden kaynaklarda, söz konusu zâviyenin Güvenç Abdal tarafından kurulduğuna ve bu zâtın Karadeniz Bölgesi'nin geneline tesir ettiğine dair somut bir karîne mevcut değildir. Ortaya konulan deliller ise son

40 Coşkun Kökel, *Güvenç Abdal Ocaklıları*, I, (İstanbul: 2013), s. 31-49; Alemdar Yalçın, - Hacı Yılmaz, “Güvenç Abdal Ocağı”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Ankara: 2005), s. 9-36; Necati Demir, *Hacıemiroğulları*, (İstanbul: 2007), s. 7, 55, 63, 64.

derece tartışmalı ve manipüle edilmiş vaziyettedir. Şu kadar var ki, mevcut zâviyenin Çoruh-Kelkit Vadisi'nde faaliyet gösteren Çağırğanlı cemaatine bağlı Pir Gaib (Çağırğan Baba) adına atfedildiğine dair bazı işaretler mevcuttur.⁴¹ Bu zâviyenin Gümüşhane'ye bağlı Tekke beldesindeki Seyyid Hasan Çağırğan Zâviyesi'nin bir şubesi olma ihtimali yüksektir.⁴²

Öte yandan Osmanlı'nın klasik döneminde Trabzon Sancağı'na bağlı olan Gümüşhane yöresi, derviş yoğunluğu olan bir bölge de değildir. Nitekim 1583 tarihli tahrir defterinde Torul'a bağlı Macara köyünde Şeyh Abdullah; 17. yüzyıl ortalarında düzenlenen avâriz defterlerinde de sadece Harşara ve Zirmut köylerinde faaliyet gösteren bazı dervişlerin varlığından bahsedilmiştir. Mesela Harşara köyünde bulunan Tahir Dede için “duâsından istimdat olunacak kimse” olarak bahsedilirken; Zirmut köyündeki İbrahim Şeyh ile ilgili Çağırğan Baba dervişlerinden olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁴³

	Zâviyenin Adı	Kurulduğu Yer	Tarihi*	Açıklama
1	Derviş Hamza	Trabzon-Kordil Köyü		Bu zâviyenin yeri tespit edilememiştir.
2	Mevlana Ede Derviş	Tirebolu-Bada Köyü	1486	Çepni (Kürtün) beyi Melik Ahmed Bey tarafından kurdurulmuştur.
3	Şeyh Kasım	Tirebolu-Boynuyoğun	1486	-
4	Yaraşur Şeyh	Tirebolu-Arageriş Ky.	1515	
5	Menteşe Şeyh	Espiye-Arpacık Köyü	1486	
6	Derviş Murad	Keşap-Tepeköy	1486	Derviş Murad oğlu Derviş Ali'nin Trabzon'a gidip burada bir şube açtığı anlaşılmaktadır. ¹
7	Yakup Halife	Giresun Mrkz Duroğlu Beldesi	1397	Hacı Emiroğlu Süleyman Bey tarafından kurdurulmuştur. ²
8	Hasan Dede	Giresun Mrkz Seyyid Köyü	1515	Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği yıllarında Giresun yöresine göç eden Çepni oymaklarıyla gelen dervişlerdendir.
9	Derviş Hamza	Giresun Mrkz. Sarvan Köyü	1515	
10	Derviş Murad	Giresun Mrkz. Kayadibi Köyü	1515	
11	Hacı Abdullah Halife	Giresun-Yağlıdere	1486	Çepni lideri Eşter Bey tarafından kurdurulmuştur.
12	Seyyid Ahmed Çağırğan	Gümüşhane-Köse	1515	Yukarı Çoruh-Kelkit Vadisi'ne yayılmış olan Çağırğanlı Cemaati, Anadolu'nun kuzeyinin İslamlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. ³
13	Seyyid Hasan Çağırğan	Gümüşhane-Tekke Beldesi	1580	
14	Çağırğan Baba/Pir Gaib	Gümüşhane-Kürtün-Taşlıca Köyü	1574	

*Zâviyelerin kuruluş tarihleri tam olarak tespit edilememiştir. **Tablo**'da belirtilen tarih, tahrir defterlerine ilk konu edildiği işaret eder.

Tablo-3: Trabzon Sancağı Kırsalında Kurulan Zâviyeler

41 TK 43, v. 131; Mehmet Fatsa, “Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Vakıf Yoluyla İskân Metoduna Bir Örnek: Alucra'da Çağırğan Zâviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara: 2011), 36/87-100.

42 Mehmet Fatsa, “Çepnilerin Dini Mensûbiyeti Ve Kürtün'de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (Trabzon: 2012), sy. 13, s. 27-48.

43 TK, nr. 29, v. 158; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, c. LXXIII, s. 129.

Sonuç

Detaya girmeden sunmaya çalıştığımız Trabzon Sancağı genelindeki zâviyelerin ortak bazı özelliklerini de burada ifade ederek bahsi kapatabiliriz. Söz konusu zâviyelerin ortak özelliklerini dört ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: Bunlar askerî faaliyetler, kolonizasyon, yol/ulaşım ve kültür hizmetleridir.

Trabzon Sancağının kapsadığı coğrafyada 15 ve 16. yüzyıllarda kayıtlara giren zâviye kurucularının ilk dikkat çekici özelliği, bölgenin fethi ve iskâna açılışında aktif olarak görev üstlenmiş olmalarıdır. Çepni liderlerinden Melik Ahmed Bey'in Mevlânâ Ede Dervîş'i, Eşter Bey'in Kasım Halife'yi, Özlemiş Bey'in ve Hacıemiroğulları hükümdârı Süleyman Bey'in de Yakup Halife'yi fetih ve iskân faaliyetleri sırasında yanında bulundurmış olmaları bu durumu göstermektedir.⁴⁴ Hacı Abdullah Halife'nin babası Kasım Halife'nin bir nevi alperen olarak, başında bulunduğu Âhi topluluğunu Yağlıdere Vadisi'nin orta kesimine yerleştirmesi, buraya da "Âhiçukuru" denilmesi⁴⁵ tipik bir kolonizasyon hareketi olarak karşımızda çıkmaktadır.

Bahse konu zâviyelerin dikkat çekici başka bir özelliği de yol/köprü ve kültür hizmetleri içinde mütâlaa edilmiş olmalarıdır. Bilindiği gibi Osmanlı ulaşım sisteminin doğu kanadını teşkil eden ve Çoruh-Kelkit Vadisi boyunca uzanan umûmî yolun Karadeniz limanlarıyla bağlantısını sağlayan çok sayıda tâli yol vardır. Anadolu'nun iç kesimindeki ilim ve ticaret merkezlerine ulaşmak isteyen kabileler bu yolları kullanır; asker sevkîyâtları ve hacı kabileleri bu güzergâhlardan geçerek menzile ulaşırlardı. Kısaca bu yollar Anadolu'nun Karadeniz sahil limanları ve kasabalarıyla ilişkisini sağlayan hayat damarları konumundaydı. İşte bu ulaşım sistemi doğrudan doğruya zâviyelerle ilişkili kabul edilmiş ve her zâviyeye yol hizmeti verilmiştir. Bu durum tahrir defterlerinde ve vakıf kayıtlarında "derbent hizmeti" veya "âyende ve revendeye hizmet" nitelemesi ile ifade edilmiştir.⁴⁶

Osmanlı ulaşım sistemi içinde yapılandırılan derbent ve menzil hizmeti, kültürel alanla da ilişkili olarak gelişme göstermiştir. Anadolu'nun ilim ve irfan merkezlerinden; hatta Kırım, Şam, Bağdat ve Mısır gibi bazı uzak diyarlardan gelen dervişler, fakihler ve müderrisler bu zâviyelerde konaklayarak Karadeniz Bölgesi'ni gezmişler, bazen de buralarda yerleşerek geldikleri yerin kültürünü buralara taşımışlardır. Bu yüzden Mevlânâ Ede Dervîş, Kasım Halife, Hacı Abdullah Halife ve Yakub Halife örneklerinde olduğu gibi yol güzergâhlarındaki zâviyelerin müştemilâtında birer medrese tesis edilmiştir.⁴⁷ Bu kurumlarda yetişen din adamları, çevreye dağılarak ortak kültürün oluşmasında ve geliştirilmesinde başlıca rolü üstlenmişlerdir.

Burada özetini arz ettiğimiz zâviyelerin dinî temâyülü konusunda ise kesin bir yargı da bulunmak mümkün değildir. Kasım Halife, oğlu Hacı Abdullah Halife, Yakup Halife ve Mevlânâ Ede Dervîş gibi bazı zâviye kurucusu dervişlerin Sünnî olduğu çeşitli karinelere anlaşılsa da bunu sancak genelindeki zâviyelerin tamamı için ileri sürmek doğru olmayabilir. Her ne olursa olsun tarih içinde ortak kimliğimizin inşasına katkı sağlayan bu şahsiyetlere vefa borçlu olduğumuzu unutmamak gerekir.

44 Tahrir defterlerindeki "hânedân-ı mefharü'l-ârifin Yakup Halife" şeklindeki beyanlar, Yakup Halife'nin klasik bir dervîş olmadığını, bilakis hânedân sahibi bir lider olduğunu göstermektedir (TT, nr. 52, s. 678; MAD, nr. 828, s. 746-747).

45 MAD, nr. 828, s.891; Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 289.

46 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-16I. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: 2003), s. 173; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, (İstanbul: 1990), s. 9; Mehmet Fatsa, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zâviyeler ve Derbentler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, (Ankara: 2014), s. 37.

47 MAD, nr. 828, s. 712, 746-747, 819; TT, nr. 52, s. 680-681; nr. 387, s.762; nr. 288, s. 753.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA);

Tapu Tahrir Defteri (TT), nr. 52, 53, 288, 387;
Mâliyeden Müdevver Defter (MAD), nr. 828;
Evkâf-ı Hümayûn Evkaf Defteri (EV. d), 12206;
Cevdet-Evkaf, nr. 2608;

Tapu Kadastro Kuyûd-u Kadîme Arşivi;

Tapu Tahrir Defteri (TK), nr. 29, 43

Vakıflar Genel Müdürlüğü;

Vakıf Defteri (VD), nr. 651, s. 110/13-126

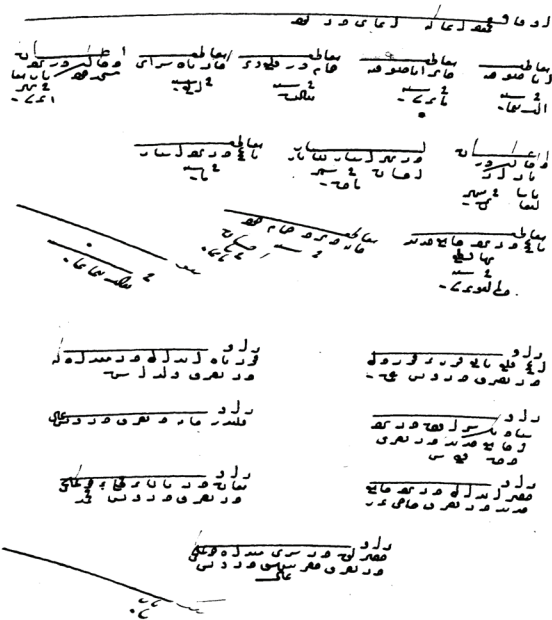
Diğer Kaynaklar;

- Akbulut, Ömer, *Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon 1955
- Barkan, Ömer Lütfi, “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.346
- Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002
- Bozalioğlu, İsmail, “Giresun’da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zâviyeler”, *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul 1997, s. 400-401
- Demir, Necati, *Hacıemiroğulları*, İstanbul 2007
- Fatsa, Mehmet, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara 2010
- , “Çepnilerin Dinî Mensubiyeti Ve Kürtün’de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Trabzon 2012, sy. 13, s. 27-48
- , “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Vakıf Yoluyla İskân Metoduna Bir Örnek: Alucra’da Çağırğan Zâviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2011, 36/ 87-100
- , “Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy: 18, Bahar 2015, s. 61-72
- , “XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz’de Yol Hizmeti Veren Zâviyeler ve Derbentler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, Ankara 2014, s. 37
- , “XV-XIX. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 09-11 Ekim 2008, c. I, s.197
- , *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992
- Gökbilgin, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *TT Belleten*, XX/102, (1962), s. 293-337
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-16I. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2003.
- İlhan, Mehdi, “Bıyıklı Mehmed Paşa”, *DİA*, c. 6, s. 116-117;
- Karpuz, Haşim “Trabzon’da Yok Olan Türk Devri Yapıları”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 12, İstanbul 1982, s. 95-115
- Kökel, Coşkun, *Güvenç Abdal Ocaklıları*, I, İstanbul 2013
- Lovry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 2010
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990
- Pamuk, Bilgehan, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, c. LXXIII, s. 129
- Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976
- Yalçın, Alemdar- Yılmaz, Hacı, “Güvenç Abdal Ocağı”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, s. 9-36
- Yücel, Yaşar, *Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmet, Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1989

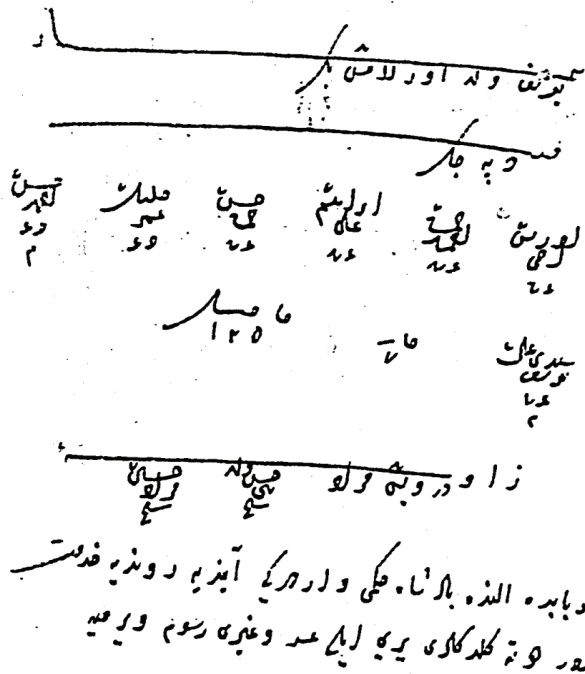
Notlar:

- 1 Mehmet Fatsa, “Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy. 18, (Bahar 2015), s. 61-72.
- 2 TT, nr. 52, s. . 678.
- 3 TT, nr. 53, s. 1-177; TK, nr. 43, s. 198a-198b.

Ekler:

Belge-1: *Trabzon Şehrinde Kurulan Zâviyeler (TT, nr. 53, s. 4).*

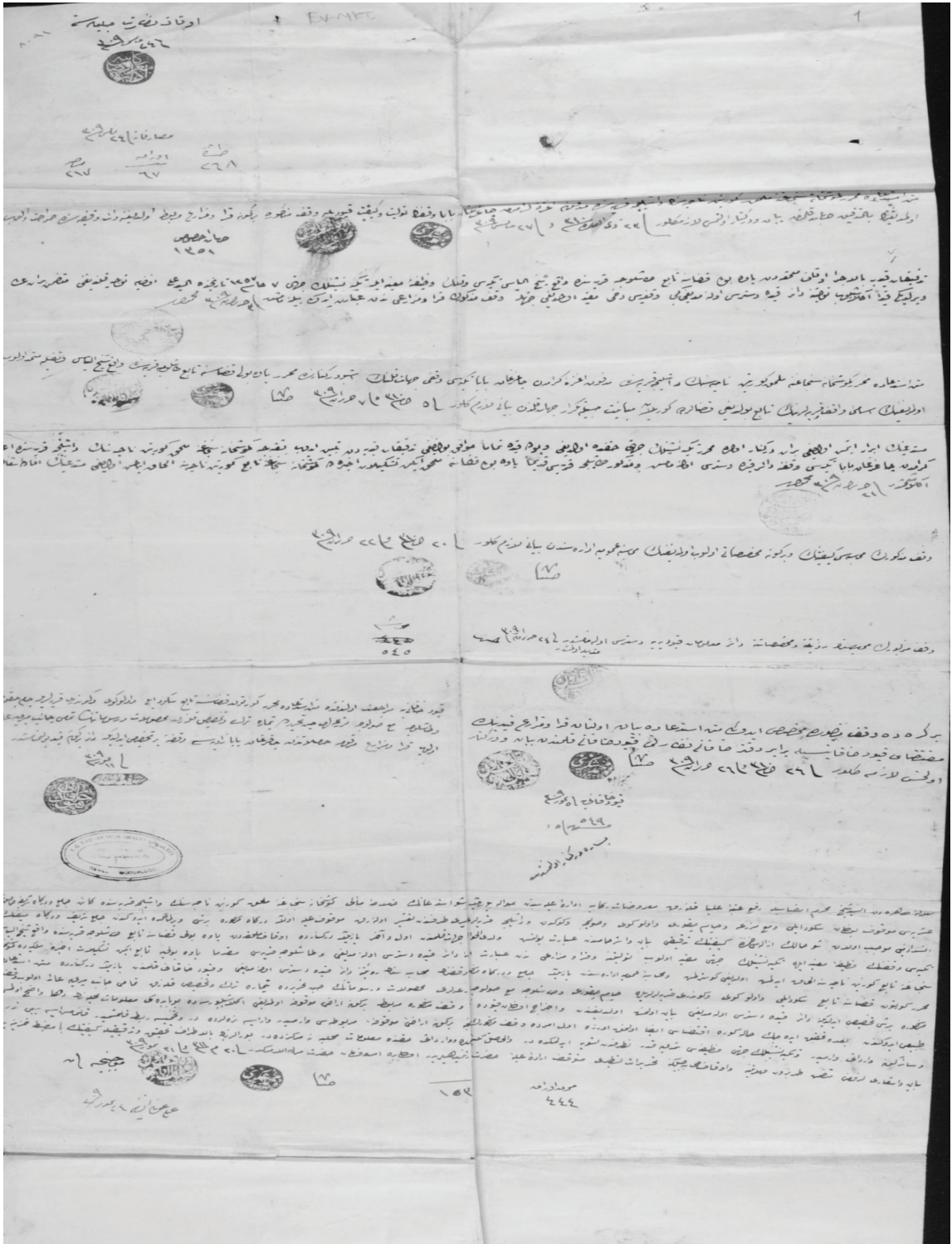

Belge-2: *Derviş Ali Zâviyesi'ne Ait 1486 Tarihli Kayıt (MAD, nr. 828, s. 746)*

[illegible]

Belge-3: *Yakup Halife Vakfi'na Ait Muhasebe Kaydı (TT, nr. 387, s. 762)*

■ 948

Belge-5: Çağırğan Baba Zâviyesi'ne Ait Bir Belge (EV. MKT, nr. 2026/0177)